

PIOTR GŁUSZKOWSKI

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6820--7302>

Uniwersytet Warszawski

POLSKIE STUDIA NAD SYBERIĄ

POLISH STUDIES ON SIBERIA

Since the 17th century, Poles were regularly sent to Siberia, but it is only in the second half of the 18th century that one can refer to mass deportations. Polish exiles were amongst the first researchers of Siberia. The tradition of Polish research into Siberia's geography, history, nature, literature and everyday life has continued for more than two hundred years. This article addresses the history, current state and prospects of Polish studies of Siberia.

Keywords: Siberia, exile, research, history of Siberia, Polish-Russian relationships, myth

Początki obecności polskiej diaspory na Syberii przyjęto datować na ponad czterysta lat temu, jednak w wieku XVII i w pierwszej połowie XVIII składała się na nią stosunkowo niewielka liczba osób. Sytuacja zmieniła się wraz z konfederacją barską (1668–1772), kiedy zesłano na Syberię kilkanaście tysięcy konfederatów¹. Wkrótce nastąpiły kolejne fale zesłań będące skutkiem przegranego powstania kościuszkowskiego (1794), listopadowego (1830–1831) i wreszcie styczniowego (1863–1864), w wyniku którego w ciągu dwóch lat na Syberię trafiło około 40 000 Polaków. Nie należy zapominać o przegranych wojnach z udziałem Polaków (wojna Francji z Rosją z 1812 roku) oraz niewielkich grupach zesłańców stale zasilających Syberię: filomaci (1824), konarszczycy (lata 30. XIX wieku) i wreszcie rewolucjoniści na przełomie XIX i XX stulecia. W czasach sowieckich zesłania były kontynuowane. Należy też pamiętać o masowych przesiedleniach, szcze-

¹ Często podaje się liczbę 5445 za François'em Thesby de Belcour'em. Są to jednak zesłańcy znani mu z imienia i nazwiska. Zdecydowanie liczniejsza grupa zesłańców nie została odnotowana w rejestrze sporządzonym przez francuskiego konfederatę.

gólnie po 1939 roku. Oczywiście nie wszyscy Polacy trafili na Syberię pod przymusem. Od końca XIX wieku można mówić o dużej grupie dobrowolnych przesiedleńców, którzy znaleźli się tam w poszukiwaniu pracy i nowego, lepszego życia². Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości wielu Polaków zdecydowało się na powrót do ojczyzny. Jeszcze do 1924 roku były możliwe repatriacje z Syberii i Dalekiego Wschodu. Kolejna fala przesiedleń z oddalonych terenów ZSRR miała miejsce w latach 1945–1949 i w czasie odwilży. Nie wszystkie osoby polskiego pochodzenia zdecydowały się jednak na powrót. Z różnych powodów wielu zainteresowanych nie otrzymało takiej możliwości³. Ze względu na przenikanie się tożsamości Polaków z mieszkańcami Cesarstwa Rosyjskiego, a później ZSRR, problematycznym jest dziś ustalenie dokładnej liczby syberyjskiej Polonii.

O polskich badaczach Syberii można mówić od początku XIX wieku, choć już wcześniej powstawały wspomnienia cenne pod względem naukowym⁴. Wiele zesłańców było osobami młodymi, dobrze wykształconymi, bez szans na powrót do ojczyzny. Dla znacznej części z nich badania naukowe były próbą przetrwania i odnalezienia sensu dalszego życia. Do najbardziej znanych należeli: przyrodnik Bronisław Dybowski, geolog Aleksander Czekanowski, paleontolog i geolog Jan Czerski, botanik Ferdynand Karo. W naukach społecznych i filologicznych z pewnością należy wymienić etnologa Wacława Sieroszewskiego, lingwistę i twórcę słownika jakuckiego Edwarda Piekarskiego czy wreszcie Bronisława Piłsudskiego (brata Józefa) badającego zwyczaje i język rdzennych mieszkańców Sachalina. To tylko najbardziej znane nazwiska, które wpisały się nie tylko do nauki polskiej i rosyjskiej, ale są kojarzone przez badaczy Syberii na całym świecie.

Pierwsze monografie na temat wkładu cywilizacyjnego Polaków na Syberii i losów zesłańców pojawiły się pod koniec XIX wieku⁵. Od przeszło stu lat niemal co roku ukazują się ważne prace w tej tematyce. Nie sposób wymienić wszystkich najważniejszych badaczy,

² S. Leończyk, *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Impresje.net Miłosz Trukawka, Warszawa 2017.

³ Zob. K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej (studium historyczne)*, PWN, Warszawa 1974.

⁴ K. Lubicz-Chojecki, *Pamięć dzieł polskich. Podróż i niepomyślny sukces Polaków przez urodzonego Karola Lubicz Chojeckiego*, Drukarnia Wolna Jana Potockiego, Warszawa 1789.

⁵ Z. Librowicz, *Polacy w Syberii*, G. Gebethner i Spółka, Kraków 1884.

ale warto wspomnieć Michała Janika⁶ nadającego ton badaniom w międzywojniu, Henryka Skoka ujawniającego w latach 60. i 70. fakty z powstania zabajkalskiego z 1866 roku, czy wreszcie Wiktorię Śliwowską, Antoniego Kuczyńskiego i Zbigniewa Wójcika mających największe osiągnięcia w tej tematyce w ostatnim półwieczu. Rosyjscy badacze rzadziej poruszali kwestie losu Polaków na zesłaniu, ale prace wspomnianego w tym numerze Władimira Djakowa czy też, spokrewnionego ze znanym kompozytorem, Bolesława Szostakowicza weszły na stałe do kanonu polsko-syberyjskiej historiografii⁷. W ostatnich latach ukazało się dużo tłumaczeń prac polskich badaczy w ramach serii „Biblioteki Polsko-Syberyjskiej” wychodzącej w Rosji (Sankt Petersburg, Moskwa, Nowosybirsk, Irkuck) od 2009 roku⁸. Mimo setek monografii i tysięcy artykułów losy Polaków na Syberii są wciąż jednym ze słabiej zbadanych wycinków historii Polski oraz stosunków polsko-rosyjskich.

Aby zaprezentować możliwie szeroki obraz badań nad Syberią, zaprosiliśmy naukowców uprawiających różne dyscypliny naukowe: literaturoznawców, historyków, etnologów. Niniejszy blok tematyczny w „Przeglądzie Rusycystycznym” ma na celu zaprezentowanie najnowszych badań nad Syberią, skupiających się zarówno na jej historii, jak i obecnej sytuacji. Z oczywistych względów jest to tylko wybór, który nie aspiruje do kompletności, a ma jedynie nakreślić główne „syberyjskie” obszary badawcze polskiej humanistyki.

Pewną białą plamą w polskiej rusycystyce wydaje się rosyjska literatura „syberyjska”, czyli dotycząca Syberii i wywodząca się z niej. Dotychczas poruszane były głównie tematy związane z twórczością najwybitniejszych pisarzy przebywających choć przez pewien czas na Syberii: Antona Czechowa, Fiodora Dostojewskiego — lub jeszcze częściej z literaturą łagrową — badania nad twórczością Aleksandra Solżenicyna, rzadziej Warłama Szalamowa lub Jewgienii Ginzburg. I choć pojawiają się prace na temat Wiktora Astafiewa z Krasnojarska, Walentina Rasputina związanego z Irkuckiem oraz kilku innych

⁶ M. Janik, *Dzieje Polaków na Syberii*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1928.

⁷ Б. С. Шостакович, *Феномен польско-сибирской истории (XVII в. – 1917 г.): основные аспекты современных научных трактовок, результатов и задач дальнейшей разработки темы*, Алетея, Москва 2015.

⁸ P. Głuszkowski, *Biblioteka Polsko-Syberyjska — historia: najnowsze publikacje i przyszłość*, „Zesłanie” 2021, nr 84, s. 45–60. W 2023 roku ukazał się w serii 18. tom. Jest ona od kilku lat finansowana przez Instytut Polski w Moskwie.

autorów rodem zza Uralu⁹, to są one jednak rzadkością i nie wyczerpują problemu nieobecności setek syberyjskich pisarzy w polskim dyskursie. Warto podkreślić, że zarówno rosyjscy, jak i polscy pisarze wielokrotnie pokazywali, że Syberia jest krainą wielu nowych możliwości, a nie tylko miejscem zesłań, „lodowym piekłem”, „ziemią przekłętą” czy też „czyścem odkupienia”¹⁰. Mit straszego Sybiru, ugruntowany przez romantyków, do dziś jest żywy w polskiej świadomości.

Dwa artykuły z niniejszego numeru wpisują się w nurt badań historycznoliterackich. Pierwszy odwołuje się do początków mitu Jermaka na podstawie mało znanego poematu dramatycznego Iwana Dmitrijewa. Drugi zaś dotyczy Syberii w twórczości Maksyma Gorkiego. Z kolei tekst na temat obrazu Krasnojarska w powieści Dmitrija Zacharowa *Komitet ochrony mostów* ukazuje problemy współczesnego miasta z odwołaniem do realiów społeczno-politycznych, ekologicznych i kulturowych charakterystycznych dla Syberii. Warto podkreślić cezurę poruszanych utworów. Z jednej strony jest to koniec XVIII wieku, z drugiej zaś literatura najnowsza, której dostępność w Polsce jest obecnie mocno ograniczona.

W ostatnich dziesięcioleciach zdecydowanie najbardziej aktywnymi badaczami Syberii byli historycy. Zważywszy na liczbę zesłańców w XIX i XX wieku Polaków oraz problemy z dotarciem do źródeł, szczególnie dotyczących czasów sowieckich, zjawisko to nie może dziwić. Na podstawie biografii Olgierda Wilczyńskiego zostały ukazane splątane losy polskich zesłańców. Jego życie jest też świetnym przykładem tego, że w Rosji często łatwiej było o naukową czy literacką karierę niż w Polsce. Jest to również kolejny przykład niemalże zapomnianego w Polsce naukowca, którego prace w Rosji wciąż są wznawiane, a on sam jest dobrze kojarzony przez grono fachowców. Przykładów takich osób jest zdecydowanie więcej.

W numerze znalazły się również teksty historiograficzne i etnograficzne. Polscy zesłańcy przez cały długi wiek XIX opisywali życie oraz zwyczaje rdzennych narodów i mniejszości syberyjskich. W XX wieku intensywność badań etnograficznych spadła, ale w ostatnich trzydziestu latach zostały one podjęte ze zdwojoną siłą m.in. przez

⁹ A. Wawrzyńczak, *Naród i państwo w twórczości pisarzy rosyjskich nurtu „wieskiego”*: Wasilij Bielow, Władimir Liczutin, Walentin Rasputin, Universitas, Kraków 2005; A. Borkowska, *Autobiograficzna proza Wiktora Astafiewa („Ostatni pokłon”, „Wesoły żołnierz”)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2018.

¹⁰ Z. Trojanowiczowa, *Sybir romantyków*, W drodze, Poznań 1993, s. 11.

Ewę Nowicką-Rusek czy też grupę założoną przez Jana Kieniewicza na Wydziale Artes Liberales Uniwersytetu Warszawskiego.

Od dziesięcioleci badacze Syberii starają się wydawać nowe teksty źródłowe. Krytycznie opracowane wspomnienia Sybiraka są dobrym dowodem na to, że w polskich archiwach i prywatnych kolekcjach wciąż można znaleźć ważne świadectwa na temat obecności Polaków na Syberii. W ostatnich latach ukazało się kilkanaście tomów w ramach grantu NPRH na krytyczną edycję wybranych wspomnień i relacji z kolekcji sybirackiej Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego.

Swojego rodzaju posumowaniem badań nad Syberią prowadzonych w Polsce jest szkic nestora tej problematyki Zbigniewa J. Wójcika na temat prac tzw. Komisji Syberyjskiej, która w tym roku obchodzi swoje 30-lecie. 150 referatów wygłoszonych przez naukowców z Polski, Rosji, Kazachstanu oraz innych państw w czasie zebrań Komisji dobitnie pokazało, że Syberia mimo oddalenia geograficznego bliska jest kulturze i historii Polski, studia w tej tematyce rozwijają się stabilnie, a jednocześnie przed historykami, literaturoznawcami, etnologami i przedstawicielami innych dyscyplin stoi jeszcze wiele wyzwań badawczych. Można wyrazić nadzieję, że teksty zamieszczone w niniejszym numerze staną się kolejną cegiełką przybliżającą nas do lepszego poznania Syberii, a jednocześnie zachętą dla badaczy do dalszych kwerend i ustaleń w tej problematyce.

REFERENCES

- Borkowska, Aldona. *Autobiograficzna proza Wiktora Astafiewa ("Ostatni pokłon", "Wesoły żołnierz")*. Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego (Siedlce), 2018.
- Głuszkowski, Piotr. "Biblioteka Polsko-Syberyjska: historia: najnowsze publikacje i przyszłość." *Zesłaniec*, 2021, no. 84: 45–60.
- Janik, Michał. *Dzieje Polaków na Syberii*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1928.
- Kersten, Krystyna. *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej (studium historyczne)*. Warszawa: PWN, 1974.
- Leończyk, Sergiusz. *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*. Warszawa: Impresje.net Miłosz Trukawka, 2017.
- Librowicz, Zygmunt. *Polacy w Syberii*. Kraków: G. Gebethner i Spółka, 1884.
- Lubicz-Chojecki, Karol. *Pamięć dzieł polskich. Podróż i niepomysłny sukces Polaków przez urodzonego Karola Lubicz Chojeckiego*. Warszawa: Drukarnia Wolna Jana Potockiego, 1789.
- Shostakovich, Boleslav. *Fenomen pol'sko-sibirskoy istorii (XVII v. – 1917 g.): osnovnyye aspekty sovremennykh nauchnykh traktovok, rezul'tatov i zadach*

dal'neyshey razrabotki temu. Moskwa: Aleteya, 2015 [Шостакович, Болеслав. Феномен польско-сибирской истории (XVII в.–1917 г.): основные аспекты современных научных трактовок, результатов и задач дальнейшей разработки темы. Москва: Алетея, 2015].

Trojanowiczowa, Zofia. *Sybir romantyków*. Poznań: W drodze, 1993.

Wawrzyńczak, Aleksander. *Naród i państwo w twórczości pisarzy rosyjskich nurtu "wiejskiego": Wasilij Bielow, Władimir Liczutin, Walentin Rasputin*. Kraków: Universitas, 2005.